

La missió cultural de la Universitat

Antonio Ariño Villarroya

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

antonio.arino@uv.es

Rebut: 03/07/2017

Acceptat: 04/09/2017

RESUM

En les dues últimes dècades, s'està produint un ampli debat sobre la denominada tercera missió de la Universitat. Dos discursos han ocupat el prosceni: la transferència i la innovació del coneixement, i la responsabilitat social corporativa. En aquest article es postula que ambdues candidatures responen a plantejaments que desconeixen la història i l'estatut de la Universitat com a servei públic. Es defensa, per contra, que la tercera missió, tant en clau històrica com en funció dels estatuts normatiu i pragmàtic, correspon a la cultura.

Paraules clau: missió de la Universitat, cultura, responsabilitat social corporativa, transferència de coneixement, innovació.

ABSTRACT. *The cultural mission of the University*

In the last two decades, there has been a wide debate about the so-called third mission of the University. Two discourses have occupied the proscenium: the transfer and innovation of knowledge and corporate social responsibility (CSR). In this article we postulate that both candidates respond to approaches that are not properly aware of the history and status of the university as a public service. On the contrary, it is argued that the third mission, both in terms of history and in terms of the normative and pragmatic statutes, corresponds to culture.

Keywords: university mission, culture, corporate social responsibility, knowledge transfer, innovation.

SUMARI*

Introducció

La perspectiva històrica de la funció cultural

- Antecedents
- L'extensió cultural i la intel·ligència il·luminada
- Els límits de l'extensió universitària

L'estatut normatiu de la funció cultural

L'estatut pragmàtic de la funció cultural

- Els discursos
 - La transferència i la innovació
 - La responsabilitat social universitària
- L'organització de la funció cultural
- L'expansió de l'agenda cultural

Reivindicació de l'Acadèmia pública

Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Antonio Ariño, Facultat de Ciències Socials Universitat de València. Av. dels Tarongers, 4b, 46021 València.

Suggeriment de citació / Suggested citation: Ariño, A. (2017), La missió cultural de la Universitat. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 131(2), 81-102. doi: <http://doi.org/10.28939/iam.debats.131-2.7>

* Article traduït per Ana Lozano de la Pola.

Com podré parlar del mar amb la granota si no ha eixit del seu toll? Com podré parlar del gel amb l'ocell de l'estiu si està retingut en la seua estació? Com podré parlar amb el savi sobre la vida si és presoner de la seua doctrina?
(Libro de Chuang Tse, segle IV a. de C.)

INTRODUCCIÓ

En aquest article, la Universitat és considerada com una organització històrica i canviant que, a partir d'una funció inicial, la transmissió dels principals sabers de l'edat mitjana (teologia, dret, medicina i arts), ha anat incorporant i institucionalitzant altres funcions vinculades a les necessitats de les diferents configuracions socials (societat burgesa, democràtica, del coneixement). La relació complexa entre Universitat i societat ha sigut la força dinàmica de la seua transformació.

La primera generació d'universitats va gravitar al voltant de la funció docent («preservació del depòsit del saber»); la segona va sorgir amb la incorporació del mètode científic i la funció investigadora; la tercera va començar a configurar-se més recentment i, de manera complexa, mitjançant la institucionalització de la funció cultural («extensió universitària») i el sentit de compromís amb la societat de la qual forma part (desenvolupament i innovació científiques, responsabilitat social, sostenibilitat). En diferenciar aquestes tres generacions no pretenem sostenir que no existís amb anterioritat una dimensió cultural universitària, sinó que aquesta s'ha *institucionalitzat* en etapes posteriors i que, d'altra banda, l'organització social anomenada *Universitat* segueix canviant i continuarà fent-ho, encara que avui siga difícil predir com.¹

1 Prenem la idea de generacions de Wissema (2009), si bé la nostra visió històrica se separa de la seua pel que fa a la Universitat dels segles XIX i XX. Wissema (ibíd.) distingeix tres generacions d'acord amb el procés d'incorporació de funcions: la segona generació és la de les universitats científiques o humboldtians, mentre que la tercera correspondria a la societat del coneixement i l'emprenedoria (MIT, Standford, Harvard o Cambridge).

Una vegada establert aquest marc interpretatiu, ens centrarem en la funció cultural de la Universitat a Espanya, en els seus orígens, el seu estatut normatiu i organitzatiu, la seua ambivalent situació actual i les seues possibles orientacions futures.

LA PERSPECTIVA HISTÒRICA DE LA FUNCIO CULTURAL

Antecedents

En aquest any 2017, commemorem a la Universitat de València dos esdeveniments d'importància menor però que, en la perspectiva de la dimensió cultural, tenen gran rellevància simbòlica.

En primer lloc, la col·locació en la capella de la Universitat del quadre *La Mare de Déu de la Sapiència*, pintat en 1516 per Nicolás Falcó. La presència del quadre i la capella en el recinte universitari obliguen a adoptar una visió realista del naixement de les universitats, fins i tot d'aquelles que, com és el cas, van sorgir per impuls de la ciutat i no de la monarquia o de l'església. El principal objectiu de la Universitat medieval no era la cerca de coneixement nou, sinó la preservació del saber dominant que havia d'expressar-se, en qualsevol cas, en clau religiosa. En el segle XVI, la religió cristiana proporcionava l'univers i els referents simbòlics amb els quals s'interpretava el món, i la teologia regnava des del cim del saber.

En segon lloc, a la Universitat de València es crearen, seguint un model que ja estava present en altres universitats, les sabatines o disputes públiques, que han de veure's com a antecedents remots de les nostres conferències, fòrums de debat i taules redones. En aquelles activitats, havien de participar

obligatòriament tots els catedràtics sota pena de multa i podien assistir els ciutadans per a comprovar el nivell i la dedicació d'aquests als estudis que sufragava la ciutat.

A final del segle XVIII, també els estudiants estaven obligats a fer aquest exercici. «Tots —acorda la reunió del claustre de 6 de juny de 1778— hauran de fer lliçons a l'Aula i assistir a l'Acadèmia pública a la qual siguen destinats, i defensar conclusions sabatines quan així se'ls encarregue».

Aquesta expressió, «Acadèmia pública», conté en germen el concepte de divulgació del saber cap a la societat que constitueix un component fonamental de la missió cultural de la institució universitària.

Aquests dos elements, que hem pres com a exemple en la Universitat de València, van estar presents en moltes altres universitats i, amb tota probabilitat, hi va haver nombroses manifestacions i activitats que concorden bé amb aquesta dimensió.

L'extensió cultural i la intel·ligència il·luminada

La funció cultural de la Universitat troba una primera institucionalització en l'extensió universitària. La idea que hi subjau, en tant que missió de divulgació del coneixement universitari cap a l'exterior, és antiga. Entre els seus precedents se solen esmentar les experiències de Sir Thomas Gresham o William Dill en el segle XVII orientades a promoure l'educació popular. Però l'extensió universitària pròpiament dita i amb aquests termes, s'encunya en l'últim terç del segle XIX, en el marc de la creixent divergència cultural entre les elits universitàries i les masses obreres de la primera revolució industrial i burgesa. La consciència de fractura socioeducativa no va posar en qüestió, en principi, l'accés minoritari i elitista a la Universitat, però sí la necessitat de difondre el saber més enllà dels seus claustres i aules acadèmiques.

Així doncs, aquesta iniciativa universitària —traure el coneixement de les aules al carrer— no pot deslligar-se del fenomen conegut com a «qüestió social» i, al

mateix temps, de la gran concentració de riquesa que es va produir al final del XIX (la primera era daurada del capitalisme) (Ariño i Romero, 2016). En el marc d'aquella gran divergència social va ser on, sectors reduïts del claustre de professors, van prendre consciència de la necessitat de corregir aquestes fractures i de promoure una incipient democratització del coneixement. Així, en 1871, es va crear l'extensió universitària a Cambridge; prompte va seguir a Oxford i a altres universitats, i va començar a publicar-se el *University Extension Journal*; als Estats Units, en 1890, es va fundar la Philadelphia American Society For Extension of University; i a França aquesta funció va ser atesa per les Universitats Populars.²

A Espanya, el naixement oficial d'aquesta se situa en la Universidad de Oviedo el 1898, per iniciativa de Rafael Altamira i inspirada en l'existent a Oxford (Altamira, 1949: 177). El seu objectiu era molt clar: «que dels beneficis de l'educació participen totes les classes socials» i tots els gèneres, ja que des del principi hi va haver una implicació femenina nombrosa (ibíd.: 185). En la col·lecció de textos de Rafael Altamira que porta per títol *Cuestiones Obreras*, es pot llegir una justificació d'aquest plantejament:

El cel estrellat és, sens dubte, una cosa magnífica i que a tots més o menys admira i sedueix; però està més ple de bel·leses, ofereix més gaudis i distraccions per a l'esperit culte que per a l'ignorant. Així com els ulls veuen més com més llum hi ha en l'horitzó, així la intel·ligència il·luminada veu més, veu materialment més coses que la tancada a tota cultura. No sense veritat s'ha dit que no és el llaurador —encara que viu al camp— qui veu i gaudeix més del paisatge que l'envolta, sinó l'home de la ciutat que té, per a estimar les línies i els colors, les masses i els accidents, els ulls de l'ànima oberts i plens d'imatges (Altamira, 2012: 18).

² A França va obtenir un gran èxit, i en el curs de 1902-1903 es van impartir més de 177.000 conferències per a tres milions i mig d'assistents. Vegeu Altamira, (1949).

Per a Rafael Altamira, tots els éssers humans tenien dret a aquesta il·luminació de la mirada i propiciar-la era l'obligació del que ell anomenava «institucions postescolars». Com molts dels impulsors de l'extensió universitària, es trobava influenciat per la Institución Libre de Enseñanza. El seu programa d'acció era clar: d'una banda, promoure la *democratització del coneixement*, inserint-ho en els moviments socials de l'època, i molt especialment en el moviment obrer; d'una altra, defensar una *concepció integral* del saber, ja que tota persona —també les que tenen formació universitària— és sempre «més que la seua professió»: el químic també s'ha de formar com a ésser humà.

A partir d'Oviedo, aquesta idea va fructificar, es va estendre per altres universitats espanyoles i va tenir certa vigència fins a mitjan dècada dels anys vint del segle passat. En la Universitat de València va començar en 1902; a Barcelona i a Granada, poc després.

Els límits de l'extensió universitària

En 1930, en el context de les protestes contra el Decret llei de 19 de maig de 1928 de Primo de Rivera, dedicat a una reforma de les universitats en clau autoritària, Ortega va pronunciar diverses conferències, a instàncies de la Federación Universitaria Escolar (FUE), sobre la missió de la Universitat. No ha d'ignorar-se aquest context històric —creació d'associacions estudiantils i mobilització contra la dictadura— ni els destinataris de les conferències, perquè en aquestes hi havia una proclama extraordinàriament moderna de la centralitat de l'alumnat en la Universitat (Ortega y Gasset, 2015 [1930]) i, en gran mesura, les conferències aborden com han de ser les persones que es formen en les aules i que ha d'aportar la Universitat a la societat.

En el seu parlament, Ortega atacava tant les reformes que es fan «per imitació» d'altres països (Anglaterra o Alemanya) com la «beateria idealista» que ignora els usos reals de les institucions.

La tesi d'Ortega és rotunda i clara: la Universitat «al servei de la societat» ha d'atendre tres funcions,

entre les quals és primera i primordial la transmissió de la «cultura». Aquesta funció, com ara veurem, l'exerceix tant cap a dins (formació *integral* de les persones titulades) com cap a fora (*lideratge* cívic).

Ortega afirma sense ambages que «la Universitat significa un privilegi difícilment justificable i sostenible» perquè en queden exclosos els obrers. En aquest sentit, la denominada «extensió universitària» ha fracassat per no aconseguir la «universalització de la Universitat». Però el problema més greu no el trobem en l'accés, sinó en la incapacitat per a assumir les funcions que li són pròpies. Dues funcions prevalen en aquell moment i, per a Ortega, són indiscutibles: l'ensenyament de professions intel·lectuals i la formació d'investigadors, si bé aquesta segona a Espanya té una implantació raquítica. La Universitat produeix professionals, especialistes i científics. Però aquests poden ser molt «savis» o experts en la seua especialitat i completament «incultes» o «bàrbars» pel que fa al sistema d'idees del seu temps. Ortega afirma:

Per a caminar amb encert en la selva de la vida cal ser culte, cal conèixer-ne la topografia, les rutes o «mètodes»; és a dir, cal tenir una idea de l'espai i del temps en què es viu, una *cultura actual*. Ara bé: aquesta cultura, o es rep o s'inventa. Qui tinga coratge per a comprometre's a inventar-la ell només, a fer ell a soles el que han fet trenta segles d'humanitat, seria l'únic que tindria dret de negar la necessitat que la Universitat s'encarregue, abans que res, d'ensenyar la cultura. Per desgràcia, aquest únic ésser que podria, amb fonament, oposar-se a la meua tesi seria... un dement (Ortega y Gasset, 2015 [1930]) (La cursiva és nostra).

En conseqüència, el professionalisme i el cientisme han de ser compensats amb la cultura, amb el sistema vital de les idees de cada temps. «En l'enginyer està l'enginyeria, que és només un tros i una dimensió de l'home europeu; però aquest, que és un *integrum*, no es troba en el seu fragment "enginyer". I així en tots els altres casos». La conclusió per a Ortega, deixant de banda la seua filosofia vitalista i la idealització

dels orígens de la Universitat (Muñoz, 2007), està clara; la missió de la Universitat es mostra en tres funcions (i per aquest ordre): transmissió de la cultura, ensenyament de les professions i investigació científica.

Què és la cultura per a Ortega? Una dimensió constitutiva de l'existència humana i una necessitat imprescindible per a la vida. Dit això, es podria sospitar que Ortega comparteix una visió antropològica de la cultura i que n'utilitza un concepte merament descriptiu: la forma de vida d'un poble. No obstant això, insisteix reiteradament que aquesta dimensió constitutiva es plasma en el sistema d'idees *vives* necessari per a *estar a l'altura* de l'època *en què es viu*. No es tracta, per tant, de qualsevol repertori d'idees i creences, i menys encara d'una totalitat, sinó d'una selecció d'aquelles que permeten assumir amb rigor els problemes que ha d'afrontar una societat. Aquest és el significat del qualificatiu «actual», que es concreta en cinc disciplines fonamentals (física, biologia, història, filosofia i sociologia) ja que, mitjançant aquestes, l'ésser humà aconsegueix encaixar la seua existència en els requeriments d'una època. La cultura universitària permet, llavors, la formació íntegra de professionals. Això és el que Ortega proposa als seus oïdors.

Però la missió de la Universitat no acaba ací, al seu interior. Té també una «funció d'il·lustració» cap a l'exterior que, donada la seua inoperància, han assumit la premsa i els periodistes:

La Universitat ha d'intervenir en l'actualitat com a tal Universitat, tractant els grans temes del dia des del seu punt de vista propi —cultural, professional o científic. D'aquesta manera, no serà una institució només per a estudiants, un recinte ad usum delphinis, sinó que, situada enmig de la vida, de les seues urgències, de les seues passions, ha d'imposar-se com a «poder espiritual» superior davant de la Premsa, ha de representar la serenitat davant del frenesí, la seriosa agudesia davant de la frivolitat i la franca estupidesa (Ortega y Gasset, 2015 [1930]).

La premsa i els periodistes —Ortega ho sabia bé per experiència pròpia— s'ocupen de l'instantani, dels successos, del ressonant i sorollós; la Universitat s'ha de centrar en la cultura *actual*, és a dir, tractar els temes grans i profunds de l'època, il·luminar en el caos i en el desordre, bregar en els fronts en què es juga la millora de la societat. Aquesta és la tasca universitària «radical», la que l'arrela a la vida i al temps.

El 1933, Fernando de los Ríos, ministre d'Educació de la República i amic d'Ortega, dóna a conèixer el projecte de Llei de Reforma Universitària. En l'exposició de motius s'arregla l'argumentació reformista d'Ortega i la distinció de les tres funcions. El colp d'estat del general Franco i la instauració d'un règim nacionalcatòlic va avortar totes les expectatives i esperances de reforma i va acabar, per tant, amb la institucionalització de la funció cultural.

Amb el retorn de la democràcia, la Llei Orgànica de Reforma Universitària (LRU) va recuperar la denominació i la política d'extensió universitària; la cultura va aparèixer clarament com a tercera funció —encara que amb un llenguatge vacil·lant i confús— i es van crear els vicerectorats d'extensió universitària, d'extensió cultural o d'activitats culturals, en els quals es tractava d'atendre noves necessitats d'una societat creixentment complexa.

L'ESTATUT NORMATIU DE LA FUNCÍO CULTURAL

Amb certa freqüència, les persones que treballen en l'àrea de cultura de les respectives universitats tenen la sensació d'infravaloració del seu treball, en el sentit que els programes i activitats que engeguen són una espècie de complement i «ornat prescindible» si els contextos econòmics i el finançament van malament.³ Aquesta visió es troba àmpliament estesa, ja que en l'estudi sobre la Responsabilitat

³ Expressions compartides en la trobada de Cadis, 2017.

Social Universitària (RSU) a Espanya, coordinat per Margarita Barañano (2011), tant l'extensió universitària com les iniciatives culturals obtenen valors molt baixos. No obstant això, res més lluny de l'esperit del legislador.

La LRU (1983) i la Llei Orgànica de Modificació de la Llei Orgànica d'Universitats (LOMLOU, 2002 i 2007) es refereixen nombroses vegades de manera directa a la cultura, i altres vegades ho fan indirectament («sistema d'idees vives» d'un temps) per a assenyalar els objectius, funcions i missions de la Universitat. D'aquests textos es deriva, sense cap dubte, que la «cultura» constitueix la tercera funció/missió de la Universitat a Espanya i un dels seus principals objectius.

Així, l'exposició de motius de la LRU comença assenyalant la necessitat de reformar la Universitat. En què se cimenta aquesta necessitat? Ho fa en dos fenòmens nous: la democratització de l'ensenyament universitari, que sorgeix tant de la demanda de formació professional com «de l'interés creixent i lloable per la cultura en les seues diverses formes» i «la previsible incorporació a l'àrea europea» amb la consegüent mobilitat de la força de treball qualificada.

D'altra banda, la democratització dels estudis, no és sinó

l'última etapa d'un procés secular de democratització de l'educació i la cultura que ha demostrat ser, al mateix temps, la base més sòlida per a la societat estable tolerant, lliure i responsable, atés que la ciència i la cultura són la millor herència que les generacions adultes poden oferir als joves i la riquesa més gran que una nació pot generar; sens dubte, l'única riquesa que val la pena acumular (LRU).

Per això, el paràgraf conclou que «el desenvolupament científic, la formació professional i l'extensió de la cultura són les tres funcions bàsiques que de cara al segle XXI ha de complir aquella vella i avui renovada institució social que és la Universitat espanyola». La

lleï arranca amb quatre esments de la paraula cultura en el seu segon paràgraf.⁴

En l'exposició de motius de la LOMLOU, es diu que «millorar la qualitat en totes les àrees de l'activitat universitària» és un objectiu fonamental per a formar els professionals que la societat necessita i, per a fer-ho, cal

desenvolupar la investigació, conservar i transmetre la cultura, enriquint-la amb l'aportació creadora de cada generació i, finalment, constituir una instància crítica i científica, basada en el mèrit i en el rigor, que siga un referent per a la societat espanyola (LOMLOU).

D'altra banda, aquesta llei arreplega un aspecte nou, la formació al llarg de la vida, i assenyalava que és obligació de la Universitat disposar d'una «oferta cultural» per a qualsevol persona que vulga aproximar-s'hi.

En ambdues lleis, l'article 1, apartat 2, del títol preliminar constitueix una concreció dels motius referits, en què s'explicita quines són les «funcions de la Universitat al servei de la societat» (es pot veure una comparació en la Taula 1).

En la mateixa línia ha d'interpretar-se l'article 33, apartat 1, de la LOMLOU (Títol IV), en el qual, en parlar dels ensenyaments i dels títols, se sosté que «els ensenyaments per a l'exercici de professions que requereixen coneixements científics, tècnics o artístics, i la *transmissió de la cultura* són missions essencials de la Universitat» (La cursiva és nostra).

Cal completar aquest recorregut evocant els articles 92 i 93. El primer s'ocupa de la cooperació internacional i la solidaritat, i assenyalava que la

4 De la mateixa manera s'expressa la LOMLOU quan descriu les funcions de la UIMP. Disposició addicional tercera. 3: «La Universitat Internacional Menéndez Pelayo gaudirà d'autonomia en l'exercici de les seues funcions docents, investigadores i culturals, en el marc del seu règim legal específic».

Taula 1: L'estatut normatiu de la cultura universitària en la legislació

Projecte de llei de Reforma de Fernández de los Ríos, 1933	LRU, 1983 (Títol Preliminar, article 1, apartat 2)	LOMLOU, 2007 (Títol Preliminar, article 1, apartat 2)
a) La vulgarització o difusió pública de tot el que constitueix l'organisme de la cultura.	a) La creació, desenvolupament, transmissió i crítica de la ciència, de la tècnica i de la cultura.	a) La creació, desenvolupament, transmissió i crítica de la ciència, de la tècnica i de la cultura.
	b) La preparació per a l'exercici d'activitats professionals que exigisquen l'aplicació de coneixements i mètodes científics o per a la creació artística.	b) La preparació per a l'exercici d'activitats professionals que exigisquen l'aplicació de coneixements i mètodes científics i per a la creació artística.
	c) El suport científic i tècnic al desenvolupament cultural, social i econòmic, tant nacional com de les Comunitats Autònomes.	c) La difusió, la valorització i la transferència del coneixement al servei de la cultura, de la qualitat de la vida i del desenvolupament econòmic.
	d) L'extensió de la cultura universitària.	d) La difusió del coneixement i la cultura a través de l'extensió universitària i la formació al llarg de tota la vida.

FONT: Elaboració pròpia

Universitat ha de promoure activitats i iniciatives «que contribuïsquen a l'impuls de la cultura de la pau, el desenvolupament sostenible i el respecte pel medi ambient, com a elements essencials per al progrés solidari». El segon no pot ser més explícit i porta per títol «de l'extensió universitària». En aquest s'afirma que

és responsabilitat de la Universitat connectar l'universitari amb el sistema d'idees vives del seu temps. Per a fer-ho, les universitats arbitraràn els mitjans necessaris per a potenciar el seu compromís amb la reflexió intel·lectual, la creació i la difusió de la cultura. Específicament, les universitats promouran l'aproximació de les cultures humanística i científica i s'esforçaran per transmetre el coneixement a la societat mitjançant la divulgació de la ciència.

Aquest últim article no pot sinó generar confusió, ja que, sota el títol d'«extensió universitària» es plantegen activitats *ad intra*, per a l'alumnat, més que activitats *ad*

extra, per a qui no té accés a la formació universitària. La pretesa recuperació, en aquest article, de la filosofia d'Ortega («idees vives del temps») es fa sense la menor comprensió del seu plantejament.

Una ràpida mirada a aquests textos legislatius permet extraure tres conclusions:

- a) La cultura és la tercera missió/funció de la Universitat.
- b) La política cultural universitària té dos destinataris diferents: la comunitat universitària i la societat.
- c) No obstant això, no queda clar allò en què consisteix exactament la funció/missió cultural, atès que els textos normatius es mouen amb desinvoltura enmig d'una pluralitat semàntica que eludeix la coherència de significats i les implicacions que es deriven d'emfatitzar els uns o els altres. El legislador no ha sigut molt diligent i consistent en la depuració lèxica.

Un primer examen permet extraure, almenys, els següents significats del terme *cultura*.⁵ Designa:

- a) una esfera de la societat i de la vida, juntament amb la ciència i la tècnica, o l'economia i la política, que pot ser conservada, creada, desenvolupada, transmesa i criticada, o un dels «entorns» externs amb els quals es relaciona la Universitat;
- b) una resultant de totes les activitats universitàries —el saber—, les docents i les investigadores incloses, que ha de ser «estesa», difosa i divulgada a la societat;
- c) un tipus d'activitats concretes, juntament amb les esportives, de representació i de solidaritat, per les quals poden obtenir «reconeixement acadèmic» els i les estudiants que hi participen. Quan es parla dels col·legis universitaris, s'al·ludeix també a aquest tipus d'activitats com a obligacions que ha d'incloure la Universitat en la seua oferta als col·legials;
- d) un subtipus d'activitats, les relacionades amb la conscienciació en valors com la pau i la sostenibilitat, la solidaritat i la igualtat;
- e) un tipus específic d'oferta per a qui té necessitats de formació al llarg de tota la vida o a qualsevol persona que en desitge gaudir;⁶
- f) una manera d'abordar la comprensió del món, quan s'afirma que la «cultura humanística i científica» hi han de dialogar;

5 Un significat que no hem trobat i que, no obstant, s'usa en informes sobre el compromís social de la Universitat és el que, derivat d'una branca de la sociologia, fa referència a la «cultura de la institució» com a conjunt d'idees i valors compartits que identifiquen els trets de l'organització («cultura organitzacional»). Vegeu UE, 2001: «influir en la cultura de la institució de manera que el personal acadèmic i els estudiants estiguen motivats per a comprometre's amb la societat» (UE, 2001: 21). Sobre aquest tema, diu Sennett: «la cultura d'una companyia, com tota cultura, depèn del sentit que la gent comuna dóna a una institució, no de l'explicació que es decreta en els nivells superiors d'aquesta» (Sennett, 2006: 65).

6 Exposició de motius, LOMLOU, 2007.

- g) una selecció, en funció de criteris d'excel·lència, de determinat tipus d'activitats. Per això, en parlar de les funcions de la Universidad Internacional Menéndez Pelayo se sosté que ha d'ocupar-se de l'«alta cultura». Amb aquesta formulació s'incrementa la confusió semàntica, si bé roman inalterable la importància universitària de la cultura —funció ineludible, missió essencial—, independentment del que això siga.

Pot concloure ací el nostre recorregut per l'estatut normatiu de la cultura en la Universitat? De cap manera, perquè aquesta institució també es troba directa i específicament afectada per la Llei de Patrimoni Històric Espanyol (LPHE) de 1985, així com la diferent legislació autonòmica sobre la qüestió. D'acord amb el títol preliminar, article 1, apartat 2:

integren el Patrimoni Històric Espanyol els immobles i objectes mobles d'interés artístic, històric, paleontològic, arqueològic, etnogràfic, científic o tècnic. També formen part d'aquest el patrimoni documental i bibliogràfic, els jaciments i zones arqueològiques, així com els llocs naturals, jardins i parcs, que tinguen valor artístic, històric o antropològic (LPHE).

Les universitats posseeixen béns de tots els tipus assenyalats en la llei i són en si mateixes, en molts casos, pel seu origen i trajectòria, patrimoni cultural de la societat. Però, a més, són les institucions que tenen la immensa majoria del patrimoni científic de la societat espanyola i una part important del documental i bibliogràfic.

D'altra banda, la llei reconeix a les universitats la capacitat d'interlocució com a institucions consultives i en els seus centres d'investigació s'estudien i investiguen tots els àmbits de què s'ocupa el patrimoni.

Aquest enfocament que defineix la funció/missió cultural de la Universitat a partir del seu estatut normatiu permet mostrar l'especificitat de la

cultura universitària en un context en què altres instàncies (de l'administració pública, del mercat i del tercer sector) assumeixen tasques de creació, difusió i programació. La política i gestió de la cultura universitària no entra (o no ha d'entrar) en competència, i menys encara en col·lisió, amb les que desenvolupa l'administració pública que, de la mateixa manera que ho fa en l'educació, la salut o l'ocupació, ha de proporcionar els béns i serveis de la cultura a tota la societat; tampoc competeix amb el mercat que programa i promou, en general, aquests béns que generen benefici econòmic directe per als empresaris. No obstant això, la universitat pot i ha de col·laborar amb aquestes instàncies, així com també amb les organitzacions del tercer sector, sempre que s'emmarquen en la seua pròpia missió o se subordinen a aquesta.

En aquest sentit, la política de la «cultura universitària» està ancorada en la docència i la investigació i té unes característiques específiques. Malgrat el que pot donar a entendre una visió *ahistòrica* i elitista de la cultura, aquesta no és un bé *per se*, un *communi bonum*, sinó una dada de la naturalesa humana i de la realitat social: els éssers humans es constitueixen com a tals mitjançant sistemes simbòlics. Però alguns —molts d'aquests sistemes simbòlics— atorguen sentits a la vida humana i social totalment discutibles des d'una perspectiva universitària. Les visions mítiques del món, les ideologies bel·licistes o racistes, antidemocràtiques, etc., són formes i expressions culturals, però la seua divulgació i promoció no poden constituir el contingut de la cultura universitària. La Universitat és la seu de la ciència i de la raó. Per tant, la cultura que la Universitat crea, promou i difon ha de ser:

- a) Crítica, en tant que que sotmet idees i pràctiques a l'escrutini de la raó i al debat obert i públic, basat en la cerca del millor argument. El *mythos* se sotmet al *logos*.
- b) Científica, en el sentit que col·loca el mètode de cerca de la veritat per sobre de qualsevol principi o fe. Sotmet a examen el pre-judici i només accepta com a veritat provisional les

dades que procedeixen de l'evidència i l'experimentació.

- c) Creativa, perquè està fundada en el convenciment que és possible la millora, mitjançant la innovació rellevant i el conreu de la imaginació (Wright Mills, 1999).
- d) Acadèmica, o d'integració de sabers, tant en el plànol personal com en el social. Com afirmava Altamira, tots aquells que tenen un títol universitari, també són persones; i Ortega reclamava que «l'home de ciència deixe de ser el que avui és amb deplorable freqüència: un bàrbar que sap molt d'una cosa».7 Davant d'aquest *parcialisme* cal promoure el *civis academicus*.
- e) Actual. Aquest qualificatiu que introdueix Ortega també mereix recuperar-se avui amb la seua significació que la Universitat ha d'ocupar-se dels problemes més rellevants del seu temps i context: el canvi climàtic, la convivència intercultural o la desigualtat global, per posar alguns exemples.

Però, la política cultural de la Universitat, entesa en tota la seua complexitat, no conclou ací, sinó que respon a una missió nuclear de la institució, que no sol explicitar-se en les lleis (encara que sí en els estatuts propis) i que sintetitza l'esperit latent en tota activitat: la de representació cívica i política i la de lideratge moral, des del moment que la Universitat encarna valors que la societat aprecia.

L'ESTATUT PRAGMÀTIC DE LA FUNCIÓ CULTURAL

Després d'aquest recorregut, on hem atorgat un relleu notable a l'estatut legal, convé observar *què es fa de fet* quan es parla de cultura en la Universitat; per a ser més precisos, *què s'ha fet* en les últimes dècades. Convé prendre en consideració tres aspectes:

7 «Els nostres millors professors viuen en tot amb un esperit retardat quinze o vint anys, encara que en el detall de les seues ciències estiguen al dia» (Ortega, 2015 [1930]).

els discursos, les formes organitzatives i els camps d'activitat que s'engloben o incardinen davall del paraigua de la cultura.

Els discursos

Malgrat que la legislació vigent enuncia amb claredat una tercera funció/missió de la Universitat centrada en la cultura, durant els últims vint anys han circulat diversos discursos, de caràcter propositiu, que han suplantat aquesta tercera funció/missió i l'han desplaçat a àmbits d'acció universitària sota la pressió de les necessitats de desenvolupament econòmic regional en un món globalitzat i la reducció del finançament per part dels poders públics. En aquest context, han sorgit dos nous àmbits de competició i de redefinició del model universitari, que tenen el mateix origen: el de la transferència de coneixement i la innovació tecnològica («third stream mission of economic growth», Lester, 2007a) i el de la responsabilitat social corporativa o el compromís social (E3m, 2012).⁸ Tots els autors que fan aquest plantejament coincideixen a compartir un dels grans mites sobre la Universitat: «ha d'abandonar la seua torre d'ivori». En l'altre costat, el mite consisteix a sostenir que la universitat «s'ha mercantilitzat».

La transferència i la innovació

La funció investigadora s'introdueix a partir de Humboldt en les universitats alemanyes; així, sorgeix un nou model o una segona generació d'universitats. Aquesta funció obté una importància creixent amb les revolucions industrials i burgeses i s'incrementa a partir dels anys vuitanta del segle xx amb la intensificació de la globalització i l'auge de l'economia del coneixement.

En aquest context, d'intensos i extensos fluxos transnacionals, les universitats, assentades en un territori fins que la revolució digital fa canviar la seua

fisonomia històrica, tenen dos recursos fonamentals per al desenvolupament: la població altament qualificada i les noves idees (Lester, 2007a). Són, per tant, agents fonamentals del desenvolupament econòmic local.

Les universitats i els grups d'investigació dins d'aquestes, pressionats per les agències de finançament de projectes (europees, estatals i autonòmiques), es llancen a la creació d'instituts i parcs científicotecnològics, des d'on transferir el coneixement (en forma de patents) i la innovació, grups d'investigació, empreses tradicionals i empreses emergents. Apareix la fórmula màgica que condensa, ara com ara, el desenvolupament de la funció investigadora: R+D+I. Podria dir-se que estem davant un corol·lari lògic, si no fos perquè aquest procés ha sigut interpretat com el naixement d'una «tercera missió» i una nova generació d'universitats: les universitats-empresa, basades en l'esperit emprenedor (Etzkowitz i Leydesdorff, 2000; Jongbloed i Goedegebuure, 2003; Wissema, 2009). Aquest procés ha generat tensions i confrontacions en el si de cada universitat, ja que necessàriament porta a plantejar qüestions com la possible pèrdua de l'autonomia i de la llibertat acadèmica, encara que, com afirma Lester, la tendència subjacent cap a un major compromís amb el desenvolupament econòmic és molt clara (2007a: 12). Però es deriva d'això que, inevitablement, totes les universitats hagen de repensar-se en clau d'empreses i que aquesta tercera funció —la transferència econòmica de coneixement— haja de ser implantada en totes? La visió de Lester, fundada en investigacions sobre sistemes d'innovació en vint-i-tres entorns diferents, és molt més matisada: les històries d'èxit en aquest camp són ben conegudes però molt minoritàries i atípiques (Standford, Cambridge, MIT); la creació d'empreses en l'entorn universitari és molt reduïda, així com la de patents (de les 150.000 registrades en els EUA en 2001, només 3.700 eren universitàries i moltes tenien poc o cap retorn econòmic); la possibilitat que les universitats obtinguen beneficis d'aquesta dimensió mercantil és molt escassa; finalment, patentar i registrar llicències és solament

⁸ Una presentació molt clara de l'evolució de la Universitat cap a la tercera missió emprenedora, pot veure's en Beraza i Rodríguez (2007).

una de les formes de transferir coneixement. En conclusió, es necessita una perspectiva més àmplia del rol de la Universitat en les economies locals. Aquelles són creadores, receptores i intèrprets d'innovació i d'idees; fonts de capital humà, i components clau de la infraestructura i el capital social (Lester, 2007a: 14).

L'imperatiu que diu que la Universitat ha de comprometre's amb el seu entorn s'ha restringit amb massa freqüència i de manera impròpia a l'entorn econòmic; la paraula *tecnologia* s'entén al marge de la seua dimensió social (o és que l'estat de benestar o Internet no són tecnologies socials?); i el terme *innovació* s'aplica en exclusiva a les novetats tecnològiques (OECD, 2005).

A més d'una visió reduccionista de la transferència, aquest plantejament adopta també una visió errònia de la innovació.

Com mostra l'evidència reunida pel Local Innovation System Project del MIT, dirigit per Richard K. Lester (2005), «la Universitat pot jugar un paper central pel fet de ser espai públic per a desenvolupar un diàleg sobre els dilemes del futur d'una societat». Aquest espai públic pot adoptar la forma de reunions, conferències, fòrums, on sorgeixen idees que es poden convertir en formes noves d'abordar problemes socials. «Amb massa freqüència s'ha infravalorat la importància d'aquest rol de la Universitat com a espai públic i la seua contribució a la innovació local». Aquesta conclusió es troba plenament alineada amb la funció cultural i, en aquest sentit, la Universitat pot ser un espai públic rellevant per a la innovació sociocultural.

Ara bé, què és la innovació? Com passa amb la cultura, només invocar aquesta paraula genera ressonàncies positives: és una cosa desitjable *per se*, que té un caràcter benèfic. Ho han sigut les hipoteques *subprime*? Ho va ser l'arma atòmica? Ho són els paradisos fiscals? Ho deu tenir la intel·ligència artificial? I els nous mètodes del terrorisme global? Els problemes centrals continuen sent

normatius (què és bo, correcte, acceptable, etc., i què no ho és), prospectius (què és possible i què impossible), organitzatius (com generar estructures operatives i recursos cognitius i relacionals per a fer-los front), i en última instància, problemes polítics, socials i culturals. La innovació que ha de produir i sobre la qual ha de parlar la Universitat és multidimensional i ha de consistir en l'aplicació sistemàtica de la creativitat i del coneixement humans a la cerca de solucions per als problemes socials (Lester, 2017a).

La responsabilitat social universitària

El segon dels discursos que ha irromput més recentment per a referir-se al compromís social de la Universitat amb el seu entorn és el de la responsabilitat social corporativa (RSU), redefinida com a responsabilitat social universitària (RSU) (Ariño i González, 2011; E3m, 2012)⁹ i el seu sorprenent èxit a Espanya es pot relacionar amb una reacció compensatòria davant l'èmfasi en la transferència empresarial com a tercera missió. Ha aconseguit tanta importància que ja hi ha universitats que presumeixen de ser pioneres en la introducció de vicerectorats específics. S'han fet informes, publicacions i trobades per encàrrec del Ministeri, de la Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles (CRUE) o de Consells Socials, així com també tesis doctorals;¹⁰ algunes universitats hi han publicat memòries específiques; unes altres han inclòs la RSU en els

⁹ Vegeu un ampli repertori de publicacions en <http://compartiendoexperienciauniversitaria.blogspot.com.es/p/articulos-sobre-rsu.html>. Vegeu E3m (2012), on es reconeix explícitament que no hi ha una tercera missió «clara», tot i que aquest és el títol de l'informe (E3m, 2012: 6).

¹⁰ Aquestes jornades prenen el relleu de les realitzades com I Jornada Iberoamericana sobre la Responsabilidad Social de la Universidad (23 d'octubre del 2008, Úbeda), organitzades per la UNED i MAPFRE; de les II Jornades de Responsabilitat Social de la Universitat (Universitat Jaume I, 24-25 maig, 2010); i posteriorment, les III Jornades que es van celebrar en la Universidad de Zaragoza en 2011, els dies 24 i 25 de maig. Pel que fa a la tesi, vegeu Gaete (2012).

seus estatuts¹¹ i en les denominacions dels seus vicerektorats. En la ja extinta Estratègia Universitat 2015 se sostenia que era «imprescindible enfortir-la» i, en algun moment, bastant acríticament, es parlava d'aquesta com a tercera missió (Estratègia Universitat 2015: 27).¹² En les jornades internacionals organitzades pel Foro de Consejos Sociales de las Universidades Públicas de Andalucía, es va anunciar la creació del primer Observatori de Responsabilitat Social Universitària.¹³ Es pot concloure que l'última dècada ha conegut una proliferació d'actuacions relacionades amb la RSU, especialment a Llatinoamèrica. Malgrat això, no està gens clar què s'entén efectivament per tal i tampoc quin és el seu ancoratge normatiu.

Una definició oberta i confusa

Una cerca pels textos de la LRU (1983) i de la LOMLOU (2007) permet constatar que aquest concepte (RSU) no existeix en el marc normatiu regulador de les funcions i les missions universitàries a Espanya. No obstant, això no ha sigut obstacle perquè s'haja incorporat amb entusiasme per determinades àrees de coneixement, equips

universitaris de govern, així com també per l'Estratègia Universitat 2015. En què consisteix, doncs, i d'on deriva el seu èxit?

En un estudi per a la Fundación Carolina, De la Cuesta et al. la identifiquen amb

oferir serveis educatius i de transferència de coneixements seguint principis d'ètica, de bon govern, respecte del medi ambient, compromís social i promoció de valors ciutadans, responsabilitzar-se, per tant, de les conseqüències i dels impactes que es deriven de les seues accions. Suposa retre comptes a la societat dels avanços positius i negatius respecte dels compromisos assumits amb els seus grups d'interés i, en general, en matèria de drets humans, de medi ambient, bon govern i compromís social (De la Cuesta et al., 2010: 236).

Aquesta és també la definició que segueixen López i Larrán en la trobada internacional ja referida (López i Larrán, 2010). D'altra banda, en una altra de les ponències del mateix fòrum, redactada des de la perspectiva dels Consells Socials, s'afirma que la RSU consisteix en

la possibilitat de vincular el coneixement gestionat a les necessitats locals, nacionals i globals, promocionant la utilitat social del coneixement, de manera que contribuïska a millorar la qualitat de vida de les persones i institucions interessades amb la Universitat (*stakeholder*) (Gentil, 2012).¹⁴

Es pot observar que ací es mesclen tres coses diferents: a) prestació d'un servei sotmés a principis o normes; b) rendició de comptes dels resultats; c) utilitat social del coneixement. En moltes altres ocasions, la RSU s'associa de manera molt concreta

11 La Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED): «L'objectiu de la missió de la UNED ha de ser precisament la contribució universitària a un model d'innovació i de desenvolupament social, cultural, econòmic i ambiental socialment responsable i sostenible. La responsabilitat social ha d'entendre's així com una reconceptualització del conjunt d'aquesta institució, a la llum dels valors, objectius, formes de gestió i iniciatives que impliquen un major compromís amb la societat i amb la contribució a un nou model de desenvolupament, més equilibrat i sostenible» (UNED, 2016).

12 Es refereix als valors acadèmics i socials per a defensar els valors democràtics de progrés, llibertat i justícia.

13 Bàsicament, aquest observatori està format per universitats espanyoles i llatinoamericanes: «Els professionals coincideixen en la necessitat d'incorporar la responsabilitat social com a forma d'avaluar, regular i millorar la qualitat de l'ensenyament i de les institucions en si mateixes. És clau que les universitats siguin socialment responsables si pretenen fomentar aquest mateix sentiment i obligació en els ciutadans». Vegeu <http://noticias.universia.es/vida-universitaria/noticia/2014/02/28/1085005/crean-primer-observatorio-responsabilidad-social-universitaria.html>

14 Aquesta definició es proposa en un text que, a l'hora de parlar de les funcions de la Universitat ho fa només *per referències*, i en el qual s'ignora l'esment a la legislació vigent.

amb la contribució de la Universitat al desenvolupament sostenible.

Com bé subratlla Barañano en l'estudi més extens fet fins ara sobre la presència de la RSU en les universitats espanyoles, de fet no hi ha un consens clar sobre la seua definició: és una dimensió transversal que afecta totes les funcions de la Universitat o una funció nova?; un àrea específica d'actuació (acció social, cooperació, voluntariat, etc.) o una nova missió (atendre les demandes del sistema productiu)?; una perspectiva (compromís social) des de la qual s'interpreten totes les funcions de la Universitat o un instrument per a mesurar-ne l'impacte socioeconòmic i per a retre comptes a la societat?; una nova forma de parlar de qualitat i/o de valors o un mitjà per a guanyar reputació pública?¹⁵

Tots aquests textos coincideixen, també, en el fet que es tracta d'una translació a les organitzacions universitàries, públiques o privades, d'una política que s'ha anat incorporant des de 1953, i amb més èmfasi des dels anys vuitanta, a les escoles de negocis i a les grans organitzacions empresarials.

La impostació empresarial de la RSU

En la presentació de la pàgina web de la trobada internacional esmentada diverses vegades i celebrada al febrer de 2012 a Cadis es començava assenyalant que

la nova manera d'entendre i d'exercir la gestió empresarial que suposa la Responsabilitat Social Corporativa ha concitat l'interés de diferents organismes i institucions tant a nivell nacional

com comunitari i internacional [...] D'aquesta manera s'ha anat creant un marc regulador, al qual les organitzacions empresarials s'hi han anat subscriuint de manera voluntària [...] El desenvolupament de pràctiques de responsabilitat social universitària implica la reformulació dels mètodes tradicionals de gestió de les universitats, on la satisfacció dels diferents agents socials passa a convertir-se en una de les principals claus per a l'èxit a llarg termini de la Universitat.¹⁶

En el treball ja clàssic sobre la societat postcapitalista (*Post-capitalist society*) de Peter F. Drucker (1993), aquest recorda la importància que a finals dels anys vuitanta i principis dels noranta es donava en les grans escoles empresarials dels EUA a la denominada ètica dels negocis, dedicada a censurar els procediments tèrbols i il·legals per a obtenir beneficis i a promoure conductes responsables cap a la societat: «l'ètica també podia ser productiva i beneficiosa», es deia, descontextualitzant aquest principi de tota relació amb l'evolució de les pautes de consum. Més recentment, s'ha arribat a aprovar una norma ISO 26000 dedicada a responsabilitat social, en la qual es planteja la necessitat d'explorar set dimensions d'aquesta: governança organitzacional, drets humans, pràctiques d'ocupació, entorn, pràctiques de justícia, qüestions de consum i implicació i desenvolupament comunitari.

Tant Drucker, el 1993, com Nejati et al., el 2011, sostenen que la responsabilitat social té a veure amb la relació que s'estableix entre una organització i el seu entorn, però cap dels dos deixa d'assenyalar que la *primera* responsabilitat d'una empresa rau en l'obtenció de beneficis.¹⁷

¹⁵ Què passa en altres països? Per descomptat, en el món iberoamericà ha tingut una àmplia difusió i repercussió i, d'altra banda, en la xarxa es poden trobar nombrosos articles publicats en els últims cinc anys que estudien la RSU en les grans universitats d'elit, en universitats d'Anglaterra, Alemanya, la Índia, Nigèria, Ucraïna o en universitats musulmanes, que insisteixen en la necessitat d'incorporar la RSU a la política de les universitats (Nejati et al., 2011; Mehtqa, 2011; Brown i Clock, 2009).

¹⁶ En el moment de tancar aquest article i verificar les adreces electròniques, la pàgina web ha sigut cancel·lada.

¹⁷ Afirmen Nejati et al. que la «RSC requereix que les empreses es comprometen a equilibrar i a millorar els impactes mediambientals i socials sense danyar l'activitat econòmica» (2011: 441).

Així doncs, la naturalesa d'una organització empresarial determina l'existència d'una lògica *autònoma* que és de caràcter econòmic i que Milton Friedman va formular amb la seua habitual desimboltura i atreviment: una empresa només té una responsabilitat, la dels resultats econòmics. Igual ho havia fet Bernard de Mandeville segles abans: qui vulga la virtut haurà de conformar-se amb les bel·lotes.

Ara bé, en la societat del consum, de la comunicació instantània i la informació ubiqua, democràtica i globalitzada, sembla que les condicions per a fer negoci, per a obtenir beneficis, canvien sense que per això es transformen les finalitats. Són aquestes condicions de consumidors madurs, informats, exigents, les que porten les empreses a trobar formes de rendibilitat a l'ètica i a la responsabilitat social. Però, llavors, la qüestió és aquesta: no es tracta d'una nova retòrica per a un nou capitalisme? Per què ha adquirit tanta importància la qüestió de la *reputació*, terme nou que substitueix el clàssic d'*imatge*? Si tot aquest discurs de la responsabilitat social corporativa hagués sigut més que paraules, com es pot explicar que en el període del seu màxim desenvolupament i esplendor hàgem assistit a la major concentració de riquesa dels últims cent anys, al desencadenament d'una crisi d'abast global per la intoxicació del sistema mitjançant productes fraudulents, a la flexibilització de les condicions laborals, a les polítiques d'austeritat i la reducció de salaris, a l'increment de les amenaces ecològiques, etc.?

Drucker (1993) i Nejadi et al. (2011) sostenen, quasi amb vint anys de diferència, que no és una qüestió merament de reputació, sinó que en aquesta era —postcapitalista, dirà Drucker— «el rendiment econòmic no és l'única responsabilitat d'una empresa» i que «una organització té plena responsabilitat del seu impacte en la comunitat i en la societat». Hi podem convenir mitjançant un acte de fe, per descomptat, però es tracta, en tot cas, d'una responsabilitat política, no derivada de la seua constitució econòmica. Dit d'una altra manera, no es troba en la seua naturalesa com

a organització empresarial i, per tant, només serà adoptada voluntàriament, per la convicció dels seus líders, per raons estratègiques o tàctiques, o per la força de la imposició legal.

Una de les raons estratègiques per les quals la RSC s'incorpora en l'era del capitalisme de consum és, sens dubte, com ja hem indicat, perquè la diferenciació de productes requereix d'un «valor afegit». Aquest valor pot procedir d'elements simbòlics com les marques que produeixen identitat, prestigi o distinció, però també d'elements morals, en una societat preocupada per qüestions ambientals o socials. Ara bé, és la Universitat una empresa?

La Universitat com a servei públic

Les organitzacions universitàries tenen com a missió «realitzar el servei públic de l'educació superior» (art. 1, LOMLOU). El seu objectiu primordial —que no s'atorguen a si mateixes i, per tant, no està afectat per l'autonomia— no és l'acumulació de capital i el repartiment de beneficis. La seua naturalesa i la seua essència és el servei públic. Aquest és el valor social intrínsec que afecta tota l'activitat de la Universitat.

Hi ha una certa polèmica sobre com s'ha d'entendre el concepte de servei públic en l'era del que es denomina *welfare mix*, o producció/provisió mixta del benestar però, a la llum del dret comunitari, el servei públic és «aquella activitat material de titularitat pública exclusiva orientada a satisfer necessitats col·lectives essencials» (Moles, 2006). Aquesta noció comporta les idees d'utilitat, profit o benefici a favor de la societat; es persegueix la satisfacció de necessitats que sobrepassen els interessos purament individuals i es requereix el respecte del principi d'igualtat.

El dret comunitari ha desenvolupat el concepte de *servei econòmic d'interés general* com a denominador comú de les diferents tradicions jurídiques europees i que inclou com a principal obligació la prestació del servei universal, això és, l'obligació de prestació del servei en tot cas, en un determinat nivell de qualitat,

orientat a l'interés general, a un preu assequible, independentment de la situació econòmica, social o geogràfica del ciutadà (Moles, 2006: 220).

En què podria consistir llavors la responsabilitat social de la Universitat? Al meu parer, consistiria a desenvolupar plenament la seua naturalesa i complir amb la seua missió legal. Ara bé, aquesta no es desenvolupa al marge de les circumstàncies històriques i de les condicions de producció del saber. En aquest sentit, per exemple, la producció del coneixement científic es desenvolupa avui en grans infraestructures, utilitzant recursos que tenen un impacte sobre el medi que avui coneixem millor que fa anys; d'altra banda, hem de tenir plena consciència dels grans problemes que afecten el planeta i la nostra societat i contribuir a trobar solucions des de les nostres competències específiques. A això es referia Ortega quan deia que «la Universitat ha d'estar també oberta a la plena actualitat; més encara: n'ha d'estar enmig, submergida a dins».

En suma, la responsabilitat social no és un valor afegit i complementari, sinó un d'intrínsec, de constitutiu i de transversal. La Universitat no pot obviar l'impacte social de les seues actuacions sense desnaturalitzar-se, cosa que no passa en una empresa. Però, és que la Universitat és una empresa capitalista?

L'organització de la funció cultural

Un aspecte important que cal considerar ací té a veure amb la forma d'estructuració d'aquesta dimensió cultural. La missió de la docència s'implementa en els centres oficials (facultats, centres de postgrau, instituts) i s'organitza mitjançant un servei central que té una funció de coordinació (serveis d'estudiants, de grau, de postgrau, etc.), dependents d'un o dos vicerectorats (segons el moment històric).

La missió d'investigació és desenvolupada per cada investigador, s'implementa als departaments i instituts d'investigació i té, per a la coordinació del procés, un servei central que depèn d'un vicerectorat.

En els dos casos les lleis estatals, les normatives autonòmiques (sobre creació de centres docents i instituts) i la normativa estatutària de cada universitat, regulen l'organització i la implementació de les activitats corresponents.

La missió cultural es troba en una situació molt diferent: en terra de ningú. No hi ha regulació legal, ni estatal ni autonòmica. L'article 93 de la LOMLOU es limita a afirmar que les universitats arbitraran els «mitjans necessaris». I les universitats fan referència majoritàriament als serveis d'extensió universitària; però en cap cas aquests serveis esgoten, i ni tan sols controlen, moltes altres activitats culturals més o menys adjacents a l'àrea central del que es considera cultural (serveis de publicacions, esports,¹⁸ etc.).

Cal afegir-hi que alguns dels serveis que donen les universitats tenen un caràcter intrínsecament multidimensional i que atenen les tres funcions al mateix temps, sense que siga fàcil diferenciar-les. Casos paradigmàtics són els serveis de biblioteques i documentació o els centres de recursos per a l'aprenentatge i la investigació (CRAI), els serveis de publicacions i els serveis d'atenció a l'estudiant, però també són ambivalents altres que, tenint el mandat d'atendre una funció principal, secundàriament o de manera complementària en desenvolupen altres de caràcter cultural.

Per tant, cada universitat ha regulat la implementació i l'organització d'aquesta missió d'una manera diferent, encara que en totes, o en la majoria, es donen uns certs trets comuns:

1. La implementació de la funció cultural es troba *dispersa*; pot ser desenvolupada, sense que hi haja un mandat imperatiu, per centres docents, departaments, instituts, col·legis majors i centres singulars.

¹⁸ Massa fàcilment s'oblida que *cultura* ve de *cultivar* i que, d'ací, va sorgir en el seu moment la *cultura física* i, per descomptat, el *culturisme*.

2. En totes o en la majoria d'aquestes hi ha un *òrgan superior* (vicerektorat, per exemple) que aglutina diverses dimensions de la missió cultural i, sobretot, la dimensió representativa (caràcter *òmnibus*). De fet, els denominats serveis d'extensió cultural, quan existeixen, només coordinen i gestionen una part reduïda de l'activitat cultural que desenvolupa cada universitat.
3. Tot i així, *no sol haver-hi una única instància de coordinació*, supervisió i gestió global. Més aviat, diferents serveis o estructures operen amb un grau d'autonomia elevat, que assumeixen algunes de les subdimensions de la funció cultural (com ara l'activitat física i esportiva, la divulgació de la ciència, els serveis de publicacions, les universitats d'estiu, les universitats per a majors, la sostenibilitat, etc.), sense que estiga clar en tots els casos que aquestes activitats i serveis estiguen relacionats amb la dimensió cultural. Han pogut adquirir una autonomia organitzativa tal que la vinculació a un vicerektorat o a un altre depèn de factors discrecionals més que de la coherència funcional de la missió cultural. Fins i tot, hi ha la possibilitat que algunes estructures que desenvolupen aquesta funció operen com a «planetes sense sol», amb una autonomia difícil de justificar des de la transparència pública, des de l'eficàcia organitzativa i des del compromís social.
4. Les universitats *no s'han plantejat* com modificar aquesta tercera missió d'acord amb l'impacte de les tecnologies de la comunicació i de la informació, molt especialment de les aplicacions cooperatives que han sorgit amb la denominada web 2.0.

Aquesta situació, davant d'altres àrees de l'organització universitària, mostra tant la feblesa pragmàtica de la funció cultural en cada universitat com la manca d'una visió clara d'aquesta per part dels òrgans de govern i de la comunitat universitària en general.

A una conclusió similar arribem si parlem de l'estatut organitzatiu en el nivell estatal: no hi ha una *sectorial* en el si de la CRUE que coordine les activitats i coopere en les necessitats que se'n deriven. I això no passa per falta de temptatives des de baix, sinó de sensibilitat des de l'assemblea de rectors, ja que des de 1991 s'ha reclamat aquesta necessitat que, no obstant, encara no ha trobat la resposta que mereix.¹⁹

Hi ha, això sí, estructures temàtiques com ara Sinergia, per a la coordinació d'orquestrades universitàries, la Xarxa Internacional d'Universitats Lectors, el Grup de Divulgació de la Ciència, la xarxa de sostenibilitat o la de biblioteques, la d'universitats saludables, la d'editorials universitàries (UNE), la de formació al llarg de la vida o la de les universitats de persones majors o la de teatre. Però es tracta d'iniciatives que han adquirit o poden adquirir una autonomia funcional innecessària i que ofereixen una imatge de fragmentació o estellament de la dimensió cultural.

D'altra banda, hi ha diverses temptatives d'articulació territorial *subestatal* o *transestatal*: el G9, la xarxa

19 En concret, cal ressenyar les temptatives següents: en febrer de 1991, vicerectors de la majoria de les universitats públiques es reuneixen en la Universidad de la Laguna. En aquesta reunió es reconeix la necessitat de constituir equips tècnics professionalitzats per a dotar de recursos de gestió estables els vicerektorats respectius. Es crea un grup de coordinació d'extensió universitària i s'inicien els contactes amb la CRUE per tal de constituir-se com a sectorial d'aquesta i, alhora, amb el Ministeri de Cultura i amb algunes conselleries autonòmiques amb la finalitat d'establir canals de col·laboració institucional conjunta. En els anys 1992 i 1993 es reuneixen els plenaries de vicerectors d'extensió universitària en diverses ocasions (Còrdova, Alacant, Balears) que culminen en les Jornades de Gestió Universitària a Barcelona, celebrades en novembre de 1993. En 1998, tenen lloc altres dues cites: a València s'aborda una reflexió sobre la realitat de la cultura universitària en el llindar del segle XXI. Aquesta reunió serveix com a preludi d'un congrés internacional iberoamericà celebrat a Oviedo amb motiu de la commemoració del centenari de l'extensió universitària. En els dos casos, es planteja de nou la necessitat de constituir una sectorial pròpia. En 2002, amb ocasió del Congrés Internacional sobre Rafael Altamira (a Alacant), es redacta la «Declaració d'Alacant sobre Extensió Universitària», document que es presenta en la CRUE.

Atalaya de les universitats andaluses, la Xarxa Vives de les universitats catalanoparlants o la xarxa galaicoportuguesa (3+3).

L'expansió de l'agenda cultural

Utilitzem ací l'expressió *agenda cultural* en el sentit ampli per a designar la relació d'assumptes o quefers relacionats amb la cultura en la Universitat i que formen part d'un pla més o menys explícit, que es tradueix en una programació i en un calendari d'activitats. No ens circumscriuim en absolut a les competències d'un vicerectorat o d'una estructura organitzativa concreta, ja que, com hem dit, la Universitat espanyola es troba molt lluny de tal sistematització. Partim de l'evidència obtinguda mitjançant l'anàlisi de les webs d'un nombre concret d'universitats i de l'experiència basada en diverses trobades regionals o generals, especialment, la celebrada en juliol de 2017 en la Universidad de Cádiz amb el lema «Universidad y cultura: balance de una relación».²⁰

El terme *agenda* prové del llatí *agere* i designa 'el que s'ha de fer' perquè així està previst. A què s'han compromés les universitats espanyoles en

aquest camp de la cultura? La Taula 2 n'ofereix una panoràmica aproximada, sense pretensions d'exhaustivitat ni de sistematicitat, fundada en les reflexions que hem presentat en aquest article.

Els ítems podrien classificar-se en relació amb la seua orientació, cap a dins (comunitat universitària-formació integral) o cap a fora (extensió, divulgació o contribució a la societat i lideratge); segons si les activitats pertanyen més aviat a l'àmbit de les humanitats, de les ciències socials o de les ciències bàsiques; segons si són esdeveniments, béns o serveis; segons la periodicitat o la seqüència de repetició (conferències, seminaris, jornades, congressos); segons la base de finançament (pròpia, mixta, subvencionada); segons el tipus d'accions que comporta la participació (creació i producció activa o assistència receptiva); etc. El nostre objectiu ací és mostrar la seua expansió recent més que la sistematicitat interna de la qual deriven o que expressen.

Per a completar aquesta presentació, podria fer-se també una anàlisi dels continguts de cada àmbit i dels seus destinataris preferents. De moment, ens limitem a presentar un llistat d'àmbits.

Taula 2: L'àmbit pragmàtic de la cultura universitària

ÀMBIT
Arts: música, teatre, dansa, creació artística en general, concerts
Grups o aules de pràctiques: lectura, escriptura, cinefòrum, videojocs
Exposicions: basades en fons propis, en investigació acadèmica o en ofertes externes
Debats, conferències, fòrums, seminaris, escoles
Divulgació de la ciència en conferències, jornades, congressos, seminaris, publicacions
Patrimoni, col·leccions i museus
Jardins botànics
Servei de publicacions
Servei de biblioteques: patrimoni bibliogràfic, documental, etc.

²⁰ Vegeu: <https://celama.uca.es/68cv/seminarios/b14>

Cursos, escoles i universitats d'estiu²¹

Universitats de majors²²

Col·legis majors

Estudiants estrangers i Erasmus

Alumni

Investigació

Màsters

Tallers audiovisuals i digitals

Activitat física i esportiva

Càtedres culturals

Revistes de divulgació

Projecció territorial

Programes d'inclusió social

Associacions

Programes d'innovació sociocultural

Valors: sostenibilitat, pau, igualtat, inclusió, democràcia

Laboratori d'innovació

FONT: Elaboració pròpia

Cal ressaltar alguns aspectes:

- 1) En primer lloc, potser convé posar en relleu que la *investigació* i la *docència* en els sectors culturals, la participació i la gestió culturals han crescut extraordinàriament en aquests anys. S'han creat grups de treball, revistes i màsters, primer propis i després, oficials. En concret, en 1989 es crea el màster de la Universitat de Barcelona; en 1990 naix l'associació de gestors culturals; en 1993, el màster de la Universitat de València. En aquest període, apareix també la funció d'assessoria en planificació estratègica per a ajuntaments o grans organitzacions culturals.
- 2) La importància del *patrimoni universitari* que, com ja s'ha dit, té un caràcter al mateix temps general (de tota classe de béns) i específic, atès que una part fonamental d'aquest és resultat de l'activitat docent i investigadora i té una especialització científica. Les universitats històriques no tenen només un patrimoni moble i immoble, bibliogràfic i documental rics, sinó que, a més, han creat gabinets d'història natural, de medicina o d'enginyeria, al servei de la docència i de la investigació, que s'han transformat en museus de la ciència d'una singularitat absoluta. Moltes d'aquestes universitats poden tenir entre vint i trenta col·leccions diferents amb centenars de milers de peces.

21 La Universidad del País Vasco ha fet la seua edició trenta-sis; la Universitat de València, la trenta-una; la UNED, la vint-i-vuit; la Universidad Complutense de Madrid comença la vint-i-nou.

22 Al començament dels anys vuitanta apareixen programes en universitats com les de Girona i Lleida, en el marc de l'extensió universitària; en 2004, es crea l'associació estatal: <http://www.aepumayores.org>

- 3) Els *nous* destinataris de l'extensió cultural. Dos tipus de destinataris han de ser destacats especialment: les persones d'edat avançada (*live long learning*) i els estudiants estrangers, especialment els participants en el programa Erasmus. Per a les primeres, s'han creat les aules o universitats per a persones majors. En l'actualitat (des de 2004), la majoria d'aquestes s'integren en una associació estatal amb quaranta-cinc programes i més de cinquanta mil alumnes.²³ Pel que fa als estrangers, es pot destacar el programa internacional de teatre Escena Erasmus.²⁴
- 4) Cursos, escoles o universitats *d'estiu*. Totes les universitats han viscut una extraordinària expansió d'aquest tipus de programes multitemàtics i que combinen els seminaris amb activitats d'entreteniment en els últims quaranta anys. El seu èxit ha estat vinculat, en part, a l'existència en el currículum estudiantil dels crèdits de lliure elecció; ara han de reinventar-se en un nou context sociocultural (revolució digital) i universitari (modificació del currículum).
- 5) Programes d'innovació i *inclusió social*. Més enllà de la mera extensió cultural o la divulgació de la ciència, algunes universitats han desenvolupat programes d'intervenció per a la inclusió social. En aquests, no es tracta de debatre només sobre problemàtiques socials, sinó de generar laboratoris on es puguen mostrar, a partir de la interrelació de diferents àrees de coneixement, les oportunitats que sorgeixen per al tractament de noves vulnerabilitats: amb població reclusa o exreclusa, amb xiquets i xiquetes en situació de fracàs escolar, amb dones en situació de protecció per maltractaments, amb població immigrant, etc.²⁵ Les perifèries

no estan habitades per la *in*-cultura, sinó per *altres* cultures.

En suma, des de la transició democràtica i la reforma universitària s'ha produït una important ampliació i expansió, en diversos sentits i per diverses raons, de l'agenda/oferta cultural de la Universitat. No obstant això, encara no s'ha aprofitat suficientment el canvi més radical —la incorporació de les tecnologies de la informació, la comunicació i l'organització (TICO) o les tecnologies d'ús general (TUG)— per a crear factories d'idees, laboratoris d'innovació sociocultural o espais de mediació amb la societat i les seues organitzacions. Aquest fet suposarà un canvi d'escala en l'operació de les universitats (l'extensió no se circumscriu al seu territori d'implantació) però també una transformació de la manera d'organitzar aquesta operació (en xarxa, generant sinergies: regionals, estatals o intercontinentals, com, per exemple, amb els programes de televisió educativa).

REIVINDICACIÓ DE L'ACADÈMIA PÚBLICA

Com hem pogut veure al llarg de tot el text, l'expressió *cultura universitària* és més que una agenda/oferta cultural específica i no està afectada principalment pel denominat sector cultural de la societat. La cultura és objectiu, missió i funció essencial i transversal; es troba ancorada en les seues altres funcions i no se'n pot deslligar.

De la mateixa manera, hem constatat que aquesta funció es troba dispersa. Això significa que compromet a tots, en tots els òrgans i en totes les instàncies. No obstant això, una Universitat tan complexa com la del segle XXI, amb la diversitat de graus i màsters que té, de doctorats, d'àrees de coneixement i de grups d'investigació, pot perdre als intersticis dels departaments, facultats i instituts, el que és més

23 Vegeu la Asociación Estatal de Programas Universitarios para Personas Mayores: http://www.aepumayores.org/sites/default/files/diptico_aepum_castellano.pdf

24 És un projecte de la Universitat de València: <http://www.escenaerasmus.eu/>

25 Vegeu *Mil formas de mirar y de hacer* (UPO) en <https://www.upo.es/portal/impe/web/contenido/7dd9ab71-08d6-11e7-8aa8-3fe5a96f4a88?channel=d3563863-2f47-11de-b088-3fe5a96f4a88>

rellevant: a) la formació integral i b) la identificació dels problemes als quals ha de proporcionar respostes, basades en la raó i en l'evidència empírica, així com la comprensió del seu abast i significat.

Deia Ortega —recordem-ho de nou— que «és forçós viure a l'altura dels propis temps i, molt especialment, a l'altura de les idees del temps» (Ortega y Gasset, 2015 [1930]). Aquests imperatius són plenament vigents avui dia per a aconseguir l'avanç del coneixement i la millora de la societat. La Universitat ha de ser capaç d'abordar les qüestions més peremptòries, les més complexes i intricades, les més rellevants, i tractar-les amb rigor, audàcia i intrepidesa, per a generar

respostes juntament amb la ciutadania en el marc d'una conversa oberta, on puguen obrir-se camí els millors arguments. Recordant la pràctica de les sabatines, això hauria de ser l'Acadèmia pública del segle XXI —i amb els mitjans del segle XXI—, un espai perquè els problemes i els reptes que més ens concerneixen avui, aquells dels quals depèn la qualitat de vida de les persones que vivim avui i de les generacions futures, troben acolliment i resposta, mitjançant la innovació sociocultural, en la Universitat. Amb això no faríem sinó el que està en la nostra naturalesa de servei públic. Aquest és el nostre servei i el nostre compromís, la nostra major responsabilitat social, sense sucumbir a modes retòriques ni a discursos aliens.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Altamira, R. (1949). *Tierras y hombres de Asturias*. Mèxic: Revista Norte.
- Altamira, R. (2012). *Cuestiones obreras*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Ariño, A., i González, A. J. (2011). La dimensión cultural. En M. Barañano, *La dimensión social como misión en las universidades españolas y su contribución al desarrollo sostenible. Diagnóstico y buenas prácticas* (p. 75-92). Madrid: Ministerio de Educación.
- Ariño, A., i Romero, J. (2016). *La secesión de los ricos*. Barcelona: Galaxia Gutemberg.
- Barañano, M. (2011). *Responsabilidad social de la Universidad y desarrollo sostenible*. Madrid: Ministerio de Educación.
- Beraza, J. M.^a, i Rodríguez, A. (2007). Evolución de la misión de la Universidad. *Revista de Dirección y Administración de Empresas*, 14, 25-56.
- Brown, E., i Clok, J. (2009). Corporate Social Responsibility in Higher Education. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 8(3), 474-483.
- De la Cruz, C., i Sasia, P. (2008). La responsabilidad de la universidad en el proyecto de construcción de una sociedad. *Revista Educación Superior y Sociedad*, 13(2), 17-52.
- De la Cuesta, M., De la Cruz, C., i Rodríguez, J. M. (coords.) (2010). *Responsabilidad Social Universitaria*. La Corunya: Netbiblo.
- De la Cuesta, M., i Sánchez, D. (2012). *Responsabilidad social universitaria 2.0*. La Corunya: Netbiblo.
- Del Huerto, M. E., Almuiñas, J. L., i Caramés, J. L. (2001). *La Extensión Universitaria: un reto a la gestión cultural de las universidades del siglo XXI*. Oviedo: Trabe.
- Drucker, P. F. (1993). *Post-capitalist society*. Nova York: HarperBusiness.
- E3m. (2012). Libro Verde: *El fomento y la medición de la «Tercera Misión» en las Instituciones de Educación Superior*, proyecto europeo: «E3m: European Indicators and Ranking Methodology for University Third Mission» (Comisión Europea). Recuperat el 13 de setembre de 2017 de <http://www.e3mproject.eu/>
- Etzkowitz, H., i Leydesdorff, L. (2000). The Dynamics of Innovation: From National Systems and 'Mode 2' to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations. *Research Policy*, 29, 109-123.
- Etzkowitz, H., Webster, A., Genhardt, C., i Terra, B. (2000). The Future Of the University and the University of the Future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm, *Research Policy*, 29, 313-330.
- Ferrero, R. (1987). Capítulos de 1517. Acerca de una reforma de la Universidad de Valencia. En *Universidades españolas y Americanas* (p. 141-149). València: CSIC.

- Gallego, J. (1980). La facultad de Artes de la Universidad de Valencia desde 1500 hasta 1525. *Escritos del Vedat*, 10, 215-285.
- Gaete, R. (2012). *Responsabilidad Social Universitaria: Una nueva mirada a la relación de la Universidad con la sociedad desde la perspectiva de las partes interesadas*. Tesis doctoral. Valladolid: Universidad de Valladolid. Recuperat el 13 de setembre de 2017 de <https://uvadoc.uva.es/bitstream/10324/923/1/TESIS148-120417.pdf>
- Gaete, R. (2015). El concepto de responsabilidad social universitaria desde la perspectiva de la alta dirección. *Cuadernos de Administración*, 53(31), 97-107.
- Gentil, C. (2012). Responsabilidad social corporativa ¿un mito en tiempos de crisis?, *30 Jornadas de Gerencia Universitaria*. Universidad de Cádiz. 24-28 de octubre de 2012. Recuperat el 13 de setembre de 2017 de <http://jornadasdegerencia.uca.es/docs/ponencias/xxx-gerencia-cadiz-018.pdf>
- González, O. J., et al. (2015). *La responsabilidad social en las universidades españolas 2014/2015*. Alcalá de Henares: Instituto Universitario de Análisis Económico y Social.
- Hill, R. P. (2004). The socially responsible university: Talking the talk while walking the walk in the college of business. *Journal of Academic Ethics*, 2(1): 89-100.
- Jongbloed, B., i L. Goedegebuure (2003). De la universidad emprendedora a la universidad stakeholder. *En Universidades y desarrollo territorial en la sociedad del conocimiento* (vol. 1) (p. 153-177). Barcelona: Diputació de Barcelona / Universitat Politècnica de Catalunya.
- Larrán, M., i López, A. (2010). Una propuesta de memoria de responsabilidad universitaria como vía de diálogo con los diferentes grupos de interés. En M. de la Cuesta, C. de la Cruz, i J. M. Rodríguez (coord.) *Responsabilidad Social Universitaria* (p. 99-124). La Corunya: Netbiblo.
- Lester, R. K. (2005). *Universities, Innovation, and the competitiveness of Local Economies*. Cambridge, MA: MIT.
- Lester, R. K. (2007a). *Universities, innovation, and the Competitiveness of Local Economies. A Summary Report from the Local Innovation Systems Project – Phase I*. Cambridge, MA: MIT.
- Lester, R. K. (2007b). Innovation, Universities and the Competitiveness of Regions. An Overview. *Technology Review*, 214, 9-30.
- Lester, R. K. (2017). *A global Strategy for MIT*. Cambridge, MA: MIT Press.
- López, A., i Larrán, M. (2010). Pasado, presente y futuro de la responsabilidad social universitaria: propuesta de un observatorio, *I Jornadas Internacionales sobre Responsabilidad Social Universitaria, 20 febrero, 2014*.
- MEC (1991). Proyecto de Ley de Reforma Universitaria presentado a las Cortes por el Ministro de Instrucción Pública Fernando de los Ríos el 17 de marzo de 1933. En *Historia de la Educación en España. IV. La Educación durante la Segunda República y la Guerra Civil (1931-1939)* (p. 202). Madrid: MEC.
- Mehtqa, S. R. (2011). Corporate Social Responsibility and Universities: Towards an Integrative Approach, *International Journal of Social Science and Humanity*, 4(1), 300-304.
- Moles, R. J. (2006). *¿Universidad S.A.? Público y privado en la educación superior*. Barcelona: Ariel.
- Morales, I. (2010). *Dossier de Trabajo: Competencias Culturales de los Universitarios*. Recuperat el 14 de setembre de 2017 de <http://www.observatorioatalaya.es/es/48>
- Muñoz, J. (2007). Introducción. En J. Muñoz (ed.), *Misión de la Universidad* (p. 13-56). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Muñoz, C., (2012). Responsabilidad Social Universitaria. Aportes al enriquecimiento del concepto desde la dimensión de las prácticas. Recuperat el 14 de setembre de 2017 de https://www.ucm.es/data/cont/docs/599-2013-11-16-Doc_23.pdf
- Nejati, M., Shafaei, A., Salamzadeh, Y., i Daraei, M., (2011). Corporate social responsibility and universities: A study of top 10 world universities' websites, *African Journal of Business Management*, 5(2), 440-447.
- OECD, (2005). *Manual de Oslo. Guía para la recogida e interpretación de datos sobre innovación*. París: OECD-Eurostat.
- Ortega y Gasset, J. (2015 [1930]). *Misión de la Universidad*. Madrid: Cátedra.
- Readings, B. (1996). *The University in Ruins*. Cambridge: Harvard University Press. Reed, D. (2004). Universities and the promotion of corporate responsibility: reinterpreting the liberal arts tradition. *Journal of Academic Ethics*, 2, 3-41.
- Rubiralta, M., i Barañano, M. (2010). Responsabilidad social universitaria. En M. de la Cuesta, C. de la Cruz, i J. M. Rodríguez (coord.), *Responsabilidad Social Universitaria* (p. 127-139). La Corunya: Netbiblo.

- Sennett, R. (2006). *La nueva cultura del capitalismo*. Barcelona: Anagrama.
- Sevilla, C. (2010). *La fábrica del conocimiento. La universidad-empresa en la producción flexible*. Barcelona: El Viejo Topo.
- Solé, F. (2003). Universidades y desarrollo regional. En J. Vilalta, i E. Pallejà (ed.), *Universidades y desarrollo territorial en la sociedad del conocimiento* (vol.1) (201-223). Barcelona: Diputación de Barcelona / Universitat Politècnica de Catalunya.
- UE. (1995). *Libro Verde de la Innovación*. Comisión Europea.
- UE. (2001). *Libro Verde. Fomentar un marco europeo para la Responsabilidad Social en las Empresas*. Comisión Europea.
- UNED. (2016). Responsabilidad social de la UNED. Recuperat el 14 de setembre de 2017 de http://portal.uned.es/portal/page?_pageid=93,25080930&_dad=portal&_schema=PORTAL
- Vallaes, F. (2008). Responsabilidad Social Universitaria: una nueva filosofía de gestión ética e inteligente para las universidades. *Revista Educación Superior y Sociedad*, 13(2), 191-220.
- Varios (2007). *La extensión universitaria en Gijón. En el primer año de 1902 a 1903* (edició facsímil). Oviedo: Universidad de Oviedo.
- Vicente, F., i González, A. (2002). Concepto y misión de la Universidad. De Ortega y Gasset a la reforma universitaria del nacional-catolicismo. *Revista Española de Educación Comparada*, 8, 137-173.
- Wissema, J. G., (2009). *Towards the Third Generation University. Managing the University in Transition*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Wright Mills, C. (1999). *La imaginación sociológica*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.

NOTA BIOGRÁFICA

Antonio Ariño és catedràtic de Sociologia a la Facultat de Ciències Socials de la Universitat de València. Llicenciat en Geografia i Història i doctor en Sociologia per la UV. La seua investigació se centra en l'àmbit de la sociologia de la cultura, polítiques de benestar i teoria sociològica. Va rebre el premi Nacional d'Investigació amb *La ciudad ritual* (Anthropos). Va ser director del Departament de Sociologia i Antropologia Social (1997-2003), vicerector d'Estudis i Organització Acadèmica (2003-1998), vicerector de Convergència Europea i Qualitat (2006-2010), vicerector de Planificació i Igualtat (2010-2012) i, des de 2012, és vicerector de Cultura i Igualtat.

